

Vanghea Mihanj Steryu – o poetă aromână din Macedonia, sau refacerea drumului spre unitatea limbii române

Catinca AGACHE

Poeta aromână macedoneană **Vanghea Mihanj Steryu** de la Skoplje este o prezență inedită, absolut remarcabilă, la festivalurile de poezie, ca Festivalul „Lucian Blaga” de la Alba, la diverse alte manifestări culturale din țară, ca Salonul de Carte de la Iași ș.a. De o frumusețe și distincție ce trimit spre modelul estetic al antichității, ea face și reface drumuri dinspre uitata vatră aromânească, din Macedonia, spre patria limbii române, într-un reiterat gest de reînnoțire a legăturilor de neam în jurul trunchiului străvechi tracic, daco-românesc, a ethosului unui popor răspândit pe întinsul sudului Peninsulei Balcanice, ale cărui coordonate esențiale au fost păstoritul și credința în Dumnezeu. Ea poartă cu sine o întreagă istorie a unei populații autohtone la sud de Dunăre dar care a trebuit să reziste în fața politicilor de deznaționalizare și asimilare forțată, o istorie a întregului neam aromânesc¹ cunoscut sub diferite denumiri, ca – *vlahi* (blaxoi)² sau *cuțovlahi* (kutsoblastoi)³, cum îi numesc grecii *țințari* (tsintsari)⁴, cum le zic sârbii și maghiarii, *ciobani* (čoban), cum le spun albanezii sau *macedoromâni*, cum îi descrie Eminescu, aromâni, români, cum ei se definesc – fixat în acest etnonim de lingvistul Gustav Weigand⁵ (1895) – răspândiți în Grecia⁶, Albania⁷, Bulgaria⁸, Serbia⁹, România¹⁰ și în diaspora¹¹. Duce mândria și demnitatea neamului său care-a dat culturii române, în rotundul ei, notorii personalități – Constantin Belimace (cel mai vechi autor de literatură cultă aromână), George Murnu (celebrul traducător al lui Homer), Nicolae Batzaria (fondatorul primului ziar aromânesc, la Salonic: „Deșteptarea – Dimândarea”, 1908), Z. H. Araia, Marcel Beza (un important poet și prozator în dialectul aromân), Tache Caciona, Nida Boga, Tache Papahagi, Emanoil Gojdu, Nuși Turliu ș.a. –, formate în perioada de înflorire a celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, în care statul român a înființat și a susținut peste 100 de școli în limba română (Liceul Român de la Bitola, gimnaziul de la Ianina), 5 școli secundare, 30 de biserici cu oficiere în limba română.

Poartă în taințele sufletului ei aromânesc, tumultul primelor încercări de redeșteptare națională datorate unor cărturari aromâni din secolul al XVIII-lea, precum Anastasie Cavalioti, Daniil Moscopoleanu, Mihai Boiangi, publicării primelor cărți în limba aromână¹² și a primelor ziare, alăturându-se noului val de redeșteptare după seceta postbelică reprezentat de mari aromâni din diaspora, ca Vasile Barba (Freiburg)¹³, Iancu Perafim (Paris), Nacu Zahu (America), Hristu Cândroveanu (România) ș.a. Vanghea Mihanj Steryu este, așadar, produsul acestei zbuciumate istorii a aromânilor aflați încă în căutarea identității și unul dintre cei mai importanți exponenți în contemporaneitate, dintre acei minunați scriitori aromâni din Macedonia care manifestă o admirabilă îndârjire pentru păstrarea nealterată a ființei naționale, a ethosului lăsat moștenire. De aceea, specificul creației lor literare, ca de altfel al tuturor scriitorilor români care trăiesc de secole mai aproape sau mai departe de granițele țării este de a se raporta continuu la valorile clasice ale literaturii române. Din acest motiv, în opera lor, se întâlnește mai

mult decât în cea a scriitorilor din Țară, propensiunea sacralității istoriei, cultul reîntregitor, cultural daco-românesc, o nostalgică perspectivă asupra existenței, o mitizare indubitabilă a valorilor perene ale neamului fiind, adesea, mai buni promotori ai românismului decât confrății din interiorul Țării canalizați stăruitor, (unii dintre ei) după 1990, în direcții demolatoare și denigratoare. Din această familie de poeți ai neamului, pe linia lui Goga, face parte și **Vanghea Mihanj Steryu**, cu mențiunea că, modul ei de expresie este amprentat, s-ar putea spune, de specificul aromânesc.

Vanghea Mihanj Steryu este cea mai importantă voce lirică a aromânilor din Republica Macedonia, este, cum însăși își semnează scrisorile sau autografele, *poetesa Vanghea Mihanj Steryu*, un „poet european”, cum se recomandă conștientă de valoarea operei sale dar, mai ales, mândră de etnia pe care o reprezintă.

Poetă și prozatoare, traducătoare, pictoriță și artistă, Vanghea Mihanj Steryu s-a născut în localitatea Dolean, la 10.11.1950, din părinți aromâni grămușteni – Dimitru și Polihria (neam de păstori care se trage de la Moscopole și Ianina) –; a debutat în 1975 și a publicat 32 de cărți de poezii și de proză, începând cu volumele *Lilici* (puizii), *Scânteaua* (puizii și proză ti fichurits), *Vreari fără mardzină* (puizii) și continuând cu *Steaua di cuibari* (puizii și fichurits), *Vârdzâ pi suflit* (puizii), *Ocljul-a suflitului* (puizii)¹⁴, *Tser fără steali*¹⁵ (puizii), *Calea câtrâ lunjină* (puizii)¹⁶, sau cu romanele *Chindișiti nirach*, *Mushatili Aromâni*, voll1-2, *Casi fără pârneatzî*, *Steali di mârdezeali*¹⁷ ș.a. În România, prima carte de versuri i-a apărut târziu, în 2000, în traducerea poetului Toma Enache – *Ochiul sufletului*¹⁸. Luptătoare, nu înflăcărat pașoptist ci discret decantată, pentru cauza aromânilor, Vanghea are vocația de fondator, înființând la Scoplje (Scopia) Societatea Scriitorilor Aromâni din Macedonia (1999).

De fapt, ceea ce face Vanghea Mihanj Steryu în poezia sa este o extrovertire continuă a eului liric, marcat de o istorie grea, adâncă, dureroasă, de spațiul geografic în care ființează ca minoritar aromân, de criza identitară dar și de sentimentul apartenenței rotundului daco-românesc. Ea oferă, în contemporaneitate, un tablou unic – tremurat, cântat, dramatic și tragic, luminos, în același timp – de mare complexitate, al aromânilor, al destinului acestora de supraviețuitori.

Reperle liricii sale sunt satul și casa părintească, limba și dorul, iubirea și religiozitatea, timpul și trecerea, actul și dorul, iubirea și religiozitatea, timpul și trecerea, actul creației însuși, sau, armânește spus, *dorlu și cânticlu*. Este, cum s-a afirmat, poetă a neamului aromânesc, **dimensiunea** fundamentală a liricii sale fiind cea **patriotică**. Ea însăși își mărturisește profesiunea de credință, în singurul volum publicat în limba română (în traducere)¹⁹ – „Cânt dorul și soarta neamului meu” (*Neamul meu*) – și lansează un fel de imn: „Aidi, armânj, s-nâ adunăm” (vol. *Tser fără steali*). Cântă, ca nimeni altul dintre poeții aromâni din sudul Dunării, limba aromânească, îndemnând la neuitarea rădăcinilor daco-românești, a tradiției. Autoportretul ei liric este, în fapt, un mod de raportare la tragismul etniei sale („O sârboaică înțepătoare floare, / O șerpoaică neagră Aromâncă, / Un trandafir Macedonesc fără inimă și fără suflet: / Acestea sunt motivele pentru care / Arborele meu sângerează rugător. / Și din toate părțile vor să-l ardă, / să-l taie, / să-l rupă” – *Trei canoane greșite*). Gândurile sale (*minduirli*) mângâie primăvara (*primaveara*) și pârâul (*parei*), poienile (*perifanli*) și turmele (*cupii*) de oi, lumea (*laolu*) întreagă aromânească cu feciorii și mândrele fete (*vruta mea mușată*), cu bătrânii (*aușlu*) satului etc., trecându-le prin filonul nostalgic al trecerii anilor. Iată cum sună un poem, în aromână, intitulat chiar *Limba noastră*: „Pi limba shi zborlu

armânescu / Totâna cu dor va s-chindisescu / Ti torlu veclju părintescu”. Eul poetic individual, propria experiență de viață, se contopesc cu albia colectivă, emoțională, aromânească, de unde și conștiința responsabilității față de păstrarea identității neamului ei. De aceea, limba, portul (*Armâna*), istoria însăși a strămoșilor sunt toposuri ale sacralității, care vorbesc despre înstrăinare („S-ascultăm atsel graiu di largu / Atsea boatsi veaclji / Grailu-a nostru di numi, / Grailu vecljiu părintescu, / Grailu veclju Machidunescu/.../ Grailu di numi-a nostru, / Grailu Armânescu” – *Grailu Armânescu*, vol. *Tser fără steali*).

Această dimensiune patriotică, cald reținută, cu decantări și limpezimi, marcate de sinceritate și puritate ce trimit spre poezii latini, este exprimată într-un minunat poem intitulat *Neamul meu*, din volumul *Ochiul sufletului* („O, tu neam al meu! Tu negură a somnului întunecat ce devorează, / Murdărit în panteonul timpului / Scăldat în lumina bisericilor, / Te-ai oprit acolo unde orele stau pe loc. / O, tu neam al meu! / Împrăștiat în toate colțurile lumii, / Între intervalele timpului care trece, / Privind meteoriții dorurilor, / Stai tăcut în ecoul pietrelor și suspinelor, / Cu o neliniște înnăbușită, / Parc-ai fi o stea pierdută. / O, tu neam al meu! Aud chemarea!”). Satul, casa părintească sunt spații cosmice ale ființării neamului, poeta revenind cu nostalgie la ele, reușind, prin exprimări lirice și metaforice vibrante, să redea coordonatele esențiale care-au constituit taina și forța supraviețuirii alor săi – transhumanța și credința în Dumnezeu –, legătura ombilicală între opera sa și acestea – ca într-un formidabil poem intitulat *Cântec pentru satul meu* (vol. *Ochiul sufletului*): „Tu, satul meu frumos! / Care cunoști începutul tuturor ploilor, / Care cunoști jocul vânturilor, / Ce scormonesc în urne dezvelite, / Care cunoști ochii păienjenişului din noapte, / Și vița și numele tău vechi neuitat / Toate-s pe chipul tău întristat / Dormi, sat drag, dormi! Ca o pasăre în cuibul tău am fost! / Ca un prunc în leagănul brațelor tale! / Acum sunt Cuvântul tău în urnele aurite. / Mă grăbesc ca ploaia și vântul, / Să port Steagul și Sângele tău cu mine / Și nainte de a fi pasăre, / Vreau din toată ființa să cânt pentru tine / Și pentru uitata gintă din vechime. / Dormi, sat drag, dormi...”). Cu o nostalgică, emoționantă aură, sunt îmbrăcate în lirica sa, și casa părintească („Toată dragostea mea e acolo / Acolo unde e și timpul cristalin, / Și toate frumusețile antice. / Acolo și Piatra este Floare / Și Floarea este Soare” – *Aduceri aminte din vechea casă*, vol. *Ochiul sufletului*), și părinții („Stau așa obosiți și fără putere, / Ca și cum ar vrea să pornească spre Cer / După Soarele pierdut” – *Bătrânii*).

Tonalitatea versurilor sale este cald reținută, de o mare discreție dar și forță, în același timp, tipică pentru rafinamentul sufletului său de aromâncă (*suflitu di armânescu*).

O altă **dimensiune** a liricii Vanghei Mihanj Steryu este cea **religioasă**, care trimite spre sacralitatea valorilor perene ale comunității a cărei fiică este și, în cele din urmă, spre dragostea pentru semeni, spre nevoia iertării și puritatea celestă a sentimentului iubirii, în sensul larg umanitar. Închină, de aceea, un întreg volum Maicii Tereza (dada) – *Calea câtrâ lunjinâ* – aromânca din Boiagea în care poeta vede simbolul spiritual al neamului său (Dada Tereza, cu invaticlu pit „Calea lunjinâljei” / Sh-Ea arma și Unâ. Unica Dada Tereza. / Cu mari inimâ shi idji vreari ti lumea” – *Calea câtrâ lunjinâ*; „Cu mini loai vrearea shi hârserli / di tanti Nicola / Dimândârli ti căldură shi isihii / Di papu Lazar / Aljuliatsa-a uminitatiljei di Boyagiu, / di tati, di dada, di Aga, di Lazar / Ti tuts (Tihari s-dishchidâ ti lumea tutâ / Tu haranâ shi ishirhii / Ary gri India” – *Dit-a mea patridă*). Poezia Vanghei are o notă profund reflexivă. Autoarea utilizează

simboluri și metafore sugestive, inedite, care revin obsedant, precum *Poarta* – semn al intrării și ieșirii din viață („Prin ei au intrat cu vâsc, / Cu candelă și tămâie; / Și au văzut un pictor dormind, / Iar înaintea lui o carte sfântă / Ce împrăștia har... Pentru cine? /.../ Am întrebat de trei ori: Pentru cine?” – *Poarta*, vol. *Ochiul sufletului*). Teama metafizică de dincolo este unul dintre leitmotivele sale poetice („N-am să trec poarta fără mărturisiri /.../ Și dacă voi greși / Și dacă încă o dată cu pleoapele voi greși /.../ Mă voi face lespede pentru noile Porți / Ca preoții să îmi cânte nouă psalmi” – *În fața Porții Păcatelor*, vol. *Ochiul sufletului*). Există în poezia sa o subtilă metafizică. *Marea Poartă*, *Destinul*, *Vânătorul cu mantie lungă*, *Străjerul*, *Bătrâna răstignită*, *Pictorul visător*, *Poarta Păcatelor*, *Drumul cel Lung*, *Trandafirul cu un păr alb*, *Tăcerea*, *Ana* ș.a. – sunt metafore-parabolice trecute spre modernitate, care transcriu stări poetice fantomatice, pline de mister, în poeme de o mare expresivitate, imagistică și sensibilitate impresionabile. Iată, în acest sens, exprimată spaima blagiană de Marele Necunoscut („Cine privește pe ascuns în lumea mea /.../ Și ca un ecou m-a închis într-un cerc”), trecerea timpului („Poate mă va ucide timpul” – *Închiderea ochilor în fața Marii Porți*), atingerea altei vârste, a pașilor furișați ai bătrâneții aduc cu sine neliniști și nostalgia pierdutei păsări a tinereții („of, viață, aripă de pasăre, acum sunt / Acum ce se va alege de serenadele fără vrajă / Ce va rămâne din aducerile-aminte?” – *Cantata păcatului pentru niște ochi*), încât, asemeni lui Blaga, poeta strigă: *Oprește timpul*.

Poezia de dragoste este o altă dimensiune a liricii Vanghei Mihanj Steryu. Autoarea are o modalitate tipic aromână de scriere a poeziei de iubire, remarcabilă prin tonalitatea discretă, prin puritatea, frăgezimea și sinceritatea expresiei, prin diafanul ei, prin simplitatea expresivă și lipsa arabescurilor stilistice și a înlănțuirilor de metafore. Într-un admirabil poem – *Clopotele vor bate pentru noi* – iubirea vindecă, purifică, înalță, se înlănțuie și se contopește cu întreg universul și dă rost vieții: „În seara asta în glasul nostru / Vântul se va iubi cu ploaia /.../ În seara asta în uitata fântână / Apa va sorbi numele nostru /.../ Și-n ochii noștri îndurerați / Păsări înviate vor zbura / Și clopotele toate vor bate, / Iar noi cu Cerul și Pământul deodată / Vom deveni Iubire”. Dragostea (*vrearea*) în viziunea poetei aromânce, este un delicat cântec-descântec, o vrajă, o perenă Cântarea Cântărilor (*Vorbind trandafirii*) și, în esența ei, un mod de existență în lumină. Este bucurie dar și suferință, cântec înalt dar și durere trăită în surdină („Și nu știi că a ta și a mea / Umbră de iubire călătorește / Undeva, acolo departe! / Tăcere. / Și cuvintele tac. / Tăcere” – *Sentimente arse*), iubirea e tumultoasă dar și singurătate în doi – o dramă a cuplului conjugal (*Ard în singurătatea nopților*). Poeta realizează o adevărată „anatomie” a dorului („Cine-i acolo fără nume și cântă să scape / Și nu-și cunoaște dorul / Să-l strige pe nume?” – *Și dorul are un nume*). Sentimentul nostalgic al vârstei iubirilor trecute domină atmosfera romanțioasă a unui minunat poem, în aromână, *Puntea suschinărilor* (vol. *Tser fârâ steali*): „Tini! / Tini tut ma mult, ma multu tați... / Mași io voi s’ni escu totna / Tu-a tali mindueri! / Tini dipriună ti torni / L’ateali dzili ți tricură... / Matora nu niata băneadzâ / Di mușuitefili ved’i /.../ Aoați, / La vecljea apunti / Apuntea Suschinărilor / a-noasti, / Apuntea Nvirinărilor, / Apuntea Dispărtsărilor”.

Alte poeme pe tema iubirii – *Vreari*, *Vreari fără mardzini*, *Alasă-mi*, *Tuti steali va li aduc* ș.a. – sunt realizate în aceeași tonalitate discretă continuate de poeme care exprimă tumultosul acestor sentimente, drama singurătății în cuplul conjugal.

Simbolurile prin care operează poeta poartă, și de această dată, amprenta suflului metafizic – *Pasăre, Clopote, Puntea Suschinărilor, Luna, Ochiul sufletului*. De altfel, *motto*-ul volumului apărut în limba română – „Acolo unde sfârșește bucuria dragostei, începe împărăția tăcerii” – trimite spre adâncimea ideii de iubire ca sens fundamental al vieții.

Pe lângă **poezia reflexivă** sau **erotică**, Vanghea Mihanj Steryu scrie și o **poezie-pastel**, adevărate poeme picturale în care se întâlnesc strălucit cele două ipostaze ale autoarei – cea de poetă și cea de pictoriță. În poemul *Armâna*, vol. *Tser fără steali*, ea reușește, printr-o imagistică extraordinară, să contureze liric frumusețea portului femeii aromâne: „Nastur, nastur, nastur, /.../ ciuprăchi, ciuprăchi, ciuprăchi, /.../ Hrisafi, hrisafi, hrisafi /...”.

„Talent indiscutabil”, după aprecierea lui Hristu Cândroveanu, Vanghea Mihanj Steryu are conștiința valorii ei, dar trăiește, în același timp, o criză de identitate a scrisului ei aromânesc. Se raportează lucid la confracții săi care scriu în limba română și care adesea îi privesc pe ea și pe ai săi ca fiindând la periferia spațiului cultural românesc, nesincronizat cu acesta. De aceea, sentimentul copleșitor al alergatului din urmă terorizează actul creației sale poetice: „Torturați-mă într-un nou experiment / Pentru a putea să-mi imaginez destinul / Și să scriu într-o nouă formă poetică / Cu alt sens și alt mesaj. / În numele decantării emoțiilor, / M-au copleșit atâtea critici / Mi-am pierdut cheful și Patima / Pentru deslușirea misterelor /.../ M-au copleșit jignirile /.../ Torturați-mă într-un nou experiment” – *Torturați-mă*). În cele din urmă, *Poet obosit*, ea nu caută decât liniștea, dreptul la justă percepție a existenței unei literaturi în aromână (*Dați-mi liniștea / Și pasăre nevăzută voi fi*” – *Dați-mi liniștea*), deși tot în limba română. Dar Vanghea Mihanj Steryu este nu numai scriitoare și traducătoare, ci și motorul întregii vieți culturale și literare a aromânilor de aici, fiind fondatoare și vicepreședintă a Societății Scriitorilor Aromâni din Macedonia²⁰ – *Sutsata scriitorilor shi artishtsâlji* (1999) – și a revistei acesteia *Armânj Machidunits* (ajunsă la 22 de numere), care se adaugă revistelor în aromână, cu apariție mai scurtă sau mai lungă care-au contribuit la păstrarea nealterată a dialectului aromân²¹. Este, în același timp, inițiatorea și organizatoarea multor manifestări de promovare a cărții, tradiției, folclorului aromânesc, ca *Zilele culturii aromânești – Dzâlili a armâneascâljei cultură – Festivalul de poezie aromânească „Constantin Belimace” – Festivalu internatsional di puizii aromână* (2002-2004), a unor simpozioane internaționale de literatură și cultură a aromânilor²², actriță și realizator de film²³, autor al unei piese de teatru pusă în scenă la Teatrul Național din Scopia²⁴, pictoriță apreciată cu expoziții în Scopia, traducător al 15 cărți din limba română în aromână, antologator²⁵.

În acest gest generos se înscrie și antologia publicată de Editura Vasiliana din Iași. Este de fapt aducere dinspre și înspre „acasă acasă”, dac-ar fi să-l parafrăzăm pe Nichita Stănescu, o transpunere din limba română în dialectul aromân, trecută prin fiorul liric al poetei Vanghea. Și Vanghea face acest gest din prietenie pentru că ea are cultul prieteniei – dar, mai ales, din convingerea descoperirii în poezii traduși a acelei scânteii aprinse de „pasărea care ouă” inspirația, clipa unică. Trece versurile poezilor incluși în volum prin farmecul zicerii ei aromânești și-i face astfel cunoscuți în marea familie a scriitorilor în aromână susținută de o puternică diaspora formată din Vasile Barba (Freiburg), Iancu Perafim (Paris), Nacu Zahu (SUA), Hristu Cândroveanu (România),

argumentând și prin acest gest al său apartenența acesteia la spațiul general daco-românesc.

Prestigioasă scriitoare, deținătoare a nenumărate premii²⁶, Vanghea Mihanj Steryu este o importantă personalitate a spațiului literar aromânesc din Republica Macedonia (singura țară unde aromânii sunt recunoscuți ca minoritate) ce trebuie recuperat de urgență de literatura română, prin editări și prezența în dicționare și reviste din România.

Vanghea Mihanj Steryu – an Aromanian Poet from Macedonia, or the Path Towards the Unity of the Romanian Language

This paper presents the importance of Vanghea Mihanj Steryu's poems and her contribution in preserving the Aromanian culture.

*Biblioteca Județeană „Gh. Asachi”, Iași
România*

¹ În DEX, sub denumirea de aromân, se înscrie o persoană care face parte dintr-o ramură a poporului român, care vorbește dialectul aromân; care aparține populației de origine romanică din sudul Peninsulei Balcanice.

² Termenul a fost utilizat în Balcani în Evul Mediu ca exonim pentru popoarele romanice.

³ Este o denumire cu tentă peiorativă utilizată pentru a-i distinge pe aceștia de românii din nordul Dunării, denumiți *mavrovlahi*.

⁴ Lexicograful Vuk Stefanovic Karadžić a susținut ipoteza că *Tsintsari* ar deriva de la *tsintsi* (cinci), în vreme ce Theodor Capidan infirmă aceasta, explicând-o prin curenta întrebuițare a sunetelor *tse* și *tsi* în aromână, ca în expresia *Tsi fatsi* (Ce faci?).

⁵ Gustav Weigand. *Die Aromunen*, Leipzig, 1895.

⁶ Aromânii din Grecia sunt împărțiți în trei mari ramuri: *grămușteni* (concentrați în nordul și centrul Macedoniei), *pindenii* (populând satele din Macedonia de sud-est, Munții Pindului, Epirul de nord), *fărșeroșii* (locuind în șapte sate din sudul Epirului, în Anatolia sau Acarnia – Vlahia Mare sau Megali Blaxia în Evul Mediu –, în sud-estul Tesaliei, lângă portul Volos – localitatea Sesclu sau Sesklo). Primele două ramuri se prezintă drept *armâni*, în timp ce ultima dintre ele, drept *rămâni*, *rămâni*, *rumâni*, între acestea fiind diferențieri lingvistice, culturale, de vestimentație. Există și aromâni stabiliți pe versanții vestici ai Muntelui Olimp – *Vlaho-olimpieni* – proveniți din pindenii care au migrat spre acest loc. Aromânii din Grecia sunt fie filoromâni, fie filogreci, cei din urmă fiind denumiți peiorativ *greacoromani*, *cațoani*, *cățani*, *căciauni*. Din facțiunea greacoromană se trag românii vlahi din Megidei (Midzidei). Alături de aceștia se află și fărșeroșii grecizați numiți *cara-cațanii*. Comunitățile filoromâne se întâlnesc la Avdela, Turia (Munții Pindului), Doliani, Grămăticuva (Munții Vermion), Selia (de lângă Veria), Băiasa (Vouvousa), Perivoli ș.a. Aromânii din Grecia nu sunt recunoscuți ca minoritate națională, ci drept „greci vorbitori de limbă neolatină”.

⁷ Aromânii din Albania (în jur de 80.000), aparținând ramurii fărșeroșilor, se autodenumesc *rămâni* și sunt concentrați în orașele Corcea sau Curceaua (zonă muntoasă din sud-vestul țării), Fier (zonă de câmpie), Vlora sau Avlora (pe malul Mării Adriatice), în localitatea Anton Poci și în cea mai cunoscută și veche așezare aromânească – Moscopole (sud-estul țării). Biserica ortodoxă aromână de la Corcea (Korcea), patronată de Patriarhia Română, școala și grădinița din Divjaka unde se învață aromână și româna, sunt câteva dintre reperle identitare ale acestora.

⁸ Aromânii din Bulgaria sunt denumiți *vlasi* și ei se adaugă vlahilor vorbitori ai limbii române care-și spun *rumâni*. Concentrați multă vreme în regiunea Pirin sau Macedonia Pindului și pe lângă localitățile Giurmaia sau Dzumaia de la sud-vest de Sofia, *vlasi* au migrat, după 1913, spre Regatul României, în Cadrilater și apoi în Dobrogea sau în orașul Prosotsani din Grecia, astăzi cei mai mulți dintre cei rămași în Bulgaria locuind în renumita așezare Peștera. De la 79.728 de persoane, cât numărau *vlasi* la un recensământ din anul 1928, au ajuns, datorită unei dure politici de bulgarizare, la un număr redus, declarat a fi în 2001 în jur de 10.566 de persoane, practic, însă, numărul lor real fiind imposibil de aflat din cauză că trăiesc izolat și nu

în comunități compacte. Atât aromânii (*vlasii*), cât și vlahii români (care locuiesc predominant în zona Vidinului, dar și la Varna, în regiunea Veliko Târnovo etc.) nu sunt recunoscuți ca minoritate națională.

⁹ Aromânii din Serbia, aproximați la 15.000, în mare parte nu mai vorbesc aromâna. Numiți de sârbi țințari, ei locuiesc în regiunea Kujaževac (satele Radičevac, Varos, Buče), în districtul Toplica, în regiunile Kosovo și Metohia, în districtul Kruševac (satele Stepoš, Trimčani, Vitanovac).

¹⁰ Aromânii din România sunt concentrați, în mare parte, în Dobrogea și sunt emigrați din sudul Dunării, din Cadrilaterul actualmente bulgar. Până la instaurarea comunismului în estul european, România a avut o politică de susținere a aromânilor din sudul Dunării. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, cărturarii români Ion Heliade Rădulescu, Dimitrie Bolintineanu, Nicolae Bălcescu, Cezar Boliac, Ion Ionescu de la Brad ș.a. au făcut primele încercări de redeșteptare națională a acestora. După realizarea Micii Uniri, în 1863, Mihail Kogălniceanu, primul ministru al țării, dispunea alocarea de la bugetul statului a unui fond special destinat înființării de școli românești creștine pentru aromânii din sudul Dunării, din Imperiul Otoman, din Macedonia, Epir, Albania. Astfel, în 1864, s-a deschis prima școală românească, la Târnova, lângă Bitolia, în urma semnării de către domnitorul Al. Ioan Cuza a unui Decret de alocare a 2000 de lei solicitantului Dimitrie Athanasescu. Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice de atunci, Dimitrie Bolintineanu solicita și el 10.000 lei pentru înființarea de noi școli. Astfel au luat ființă școli, licee – Liceul Român din Bitolia (1888) – gimnazii, ca cel de la Ianina (1887), la Grebenea (învățător Apostol Mărgărit), la Abela (învățător G... Tomescu), la Ohrida (învățător G. Tomara), la Smece (învățător G. Dante), la Noua Bella (învățător Talim Tacit), la Silistra (învățător Cezar Petrescu) ș.a. funcționau școli românești susținute de tânărul stat român, cu o alocație anuală de peste 500.000 lei, deși „lipsa de cărți, atât clasice cât și bisericesti” în limba română nu a putut fi decât în parte acoperită. La sfârșitul secolului al XIX-lea existau, grație acestor eforturi, 100 școli primare, 5 școli secundare în limba română, 30 de biserici în care slujba se oficia în limba română. Din cei 3500-4000 de elevi ai acestor școli, câțiva și-au desăvârșit educația în România, unii dintre ei stabilindu-se definitiv aici. Din 1945 până în 1990 aromânii au fost uitați de statul român, după acest an înființându-se diferite societăți și publicații aromânești ca „Bana românească” (1996, editată de Liga Aromânilor din România), „Demândarea” (editată de Hristu Căndroveanu), „Hăbarea armânească” (scoasă de Societatea Culturală Armână) ș.a. Matilda Caragiu-Marioțeanu, unul dintre aromânii marcanți din România, susține existența unei crize identitare a aromânilor din țară, care oscilează între autoconsiderarea ca minoritate etnică sau numai lingvistică. Lista celor mai importante nume de personalități române de origine aromână este lungă și ea cuprinde istorici (A.D. Xenopol, Neagu Djuvara), episcopi (Andrei Șaguna), politicieni (Apostol Mărgărit), oameni de știință (Mina Minovici), avocați (Emanoil Godju), actori (Toma Caragiu, Ion Caramitru), pictori (Camil Ressu), filosofi (Constantin Noica) scriitori (Octavian Goga, Șt. O. Iosif) ș.a. Doi aromâni – Spiru Lambru și Vasile Stoica – au figurat în topul marilor români realizat de Televiziunea Română în 2006.

¹¹ În afara statelor Peninsulei Balcanice unde aromânii sunt autohtoni, există și grupuri de aromâni care au luat calea exilului. Dintre acestea, cel mai bine reprezentate sunt cele din SUA și Canada, Australia sau din Franța, Germania. În Germania, la Freiburg, este sediul organizației transnaționale a aromânilor *Uniunea pentru cultura și limba aromână* (având ca lider pe profesorul universitar Vasile Barba) și o amplă Bibliotecă Macedo-Română. În America s-a înființat, în 1902, *Societatea Fărșărotul*, activă încă în statul Connecticut, de către Nicolai Cican (din Albania) și *Congresul pentru cultura Macedo-Română* condus de profesorul universitar Aureliu Ciufencu. Liderul de necontestat al diasporei aromâne, profesorul universitar Vasile Barbu de la Friburg, originar din Megali Livadhia (Grecia), stabilit în România în perioada interbelică, emigrat în Germania, cel care a susținut adoptarea de către Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a *Recomandării 1333 din 1997* privind drepturile *vlahilor*. Tot el este cel care a afirmat, în 2006, că „România este singura patrie a aromânilor”.

¹² Anastasie Cavalioti tipărea, în 1770, la Veneția, prima *Carti di yivāsiri* cu un vocabular care cuprindea 1170 de cuvinte în dialectul aromân, în limba greacă și albaneză; Daniil Moscopoleanu tipărea cartea *Nyitsătură introducători*; Constantin Ucuța scotea la Veneția, în 1797, *Noua Pedagogie*; Gh. Constantin Roja tipărea la Buda, în 1809, *Mica mea ică mă sturiljea a yivăseariljei armânească*; M. Boiangi tipărea la Viena, în 1813, prima *Gramatică macedovlahă* cu rol extraordinar în deșteptarea conștiinței naționale a aromânilor. Aceste cărți demonstrează că se publica literatură în aromână încă înainte de anul 1880.

¹³ Profesorul universitar Vasile Barba, președintele celei mai puternice societăți a aromânilor din diaspora, a editat publicația „Zborlu a nostru”, Leipzig (1984), Iancu Perafim – „Făra armânească” (Paris), Nacu Zahu – „Frândză vlahă” (America).

¹⁴ Volum publicat în România

- ¹⁵ Volum publicat în România de Fundația Culturală Aromână Sfânta Ana, București, 2004.
- ¹⁶ Este un volum dedicat Maicii Tereza, o ediție bilingvă aromână-macedoneană, Scopia (Skoplje), 2006.
- ¹⁷ Este cel mai recent volum al autoarei, un roman adresat copiilor, publicat la Scopia, 2007, în ediție bilingvă aromână-macedoneană, premiat la Salonul Internațional de Carte Românească de la Iași, 2007.
- ¹⁸ *Ochiul sufletului*, Târgoviște, Editura Macarie, 2004.
- ¹⁹ Volumul *Ochiul sufletului* a apărut în traducerea din aromână a poetului, actorului, regizorului Toma Enache.
- ²⁰ Ea a înființat Societatea (Sutsata) femeilor aromâne din Macedonia (1994) și foaia acesteia „Armână machedonă” (1966) și a fondat revista pentru copii „Lândunică”.
- ²¹ În lista revistelor în aromână din Macedonia se includ: „Grai bun”, „Gazeta Macedoniei”, „Deșteptarea”, „Frăția întru dreptate”, „Foaia macedo-română”, „Ecolul Macedoniei”, „Calendar armânesc”, „Aromânul”, „Almanahul macedo-român”, „Flambura” ș.a. Astăzi, în Republica **Macedonia**, există câteva reviste în aromână, ca „Felix” (publicată de Liga a Arumânjilor ditu Machidunii), „Grailu Armânescu” (publicată de UCAM), „Lutseafirlu” (publicată de Societatea - Sutsata a Aromânjiloru di Shtip). Există, de asemenea, o emisiune în limba aromână la Radio Scopia Radio Shtip și la Televiziunea Națională din Scopia.
- ²² A organizat expoziții ale pictorilor aromâni, români, albanezi, macedoneni (2000-2006), expoziții de cărți ale scriitorilor aromâni din Macedonia (*Poets shi operi*, 2000-2006), festivalul de cântec și joc *Aromânj* (2004, Scopia).
- ²³ A realizat primul film despre aromâni – *Cu dor di armâna mea* – în regia lui Costea Bicov din Bulgaria.
- ²⁴ Este vorba despre prima piesă de teatru scrisă în aromână din Republica Macedonia – *Lali Nida s-an puliseasthti cu andrihashjtjaly* – pusă în scenă de regizorul Toma Enache cu actori din România.
- ²⁵ Este autoarea a câtorva importante antologii de poezie în aromână: *Giurdani di scânteali; Mutritlu a poetslor*, vol. 1-2; *Meri dianili a poetslor; Panorama-a poetslor; Boatsea-a poetslor Njic Antologlii di poets românj dit Rumânia pi limba aromână shi machedonă* ș.a.
- ²⁶ Are câteva importante premii între care Premiul „Lucian Blaga” al Festivalului de poezie „Lucian Blaga”, Sebeș-Alba, 2004, Premiul „Mihai Eminescu”, Chișinău, Premiul Salonului Internațional de Carte Românească de la Iași ș.a.